

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 10.

Dr. Pál Gábor iratai

Dr. Pál Gábor (1883–1968) életútja

A két világháború közötti időszak jeles erdélyi politikusa, a kisebbségbe szorult erdélyi magyarság szószólója Várdotfalván (ma Csíksomlyóval együtt Csíkszereda része) született. Édesapja, id. bethlenfalvi Pál Gábor (1852–1935) harmincöt éven keresztül a csíksomlyói, majd csíkszeredai katolikus gimnázium menyiségktanára, és a 20. század első évtizedében az iskola igazgatója volt, aki nem csupán pozíciójából, de habitusából adódóan is a csíki közélet meghatározó egyéniségének számított. Édesanyja, Fodor Ludovika (1855–1939) csíkcsekefalvi Fodor Ignác 48-as honvédszázados leánya, a csíki századforduló karakteres nőalakja, a csíksomlyói nőegylet elnöknőjeként számos hagyományörző rendezvény kezdeményezője és lelkes szervezője volt. Házasságukból három gyermek született: Gizella (1880–1918), Gábor és Andor (1890–1982).

Ifj. Pál Gábor elemi tanulmányait és a gimnázium első két osztályát Csíksomlyón végezte, majd Kolozsváron tanult tovább, előbb a piaristáknál, majd a gimnázium elvégzését követően a jogi fakultáson. Egyetemi tanulmányai befejezését követően, 1905-ben jogi doktorátust szerzett. Pályája első éveiben ügyvédként működött Csíkszeredában, majd az első világháború kitörésének évében átvette a 48-as, függetlenségi irányultságú *Csíki Hírlap* felelős szerkesztői teendőit. A világháborúban előbb Bukovinában munkaszolgálatosként (1914), majd Brassóban jelentőlovas kiképzőként szolgált (1915). A következő évben alakulatát, a népfelkelő huszárokat frontszolgálatra rendelték, így a tisztjelölt Pál Gábor galíciai, orosz–lengyel területeken harcolt és szerzett hadnagyi rangot. 1916 őszén alakulatával részt vett Románia katonai megszállásában, de 1917 tavaszán századát már újból Bukovinába vezényelték. Itt, az oroszok elleni harcokban szerzett súlyos nyaksérülést, melynek nyomait élete végéig hordozta. Kórházi kezelése után tartalékosként hazaengedték, majd 1918-án főhadnaggyá léptették elő.¹

*A romániai nemzetiségek és a kultúrzonek megyéi (csíkozott területek)*²

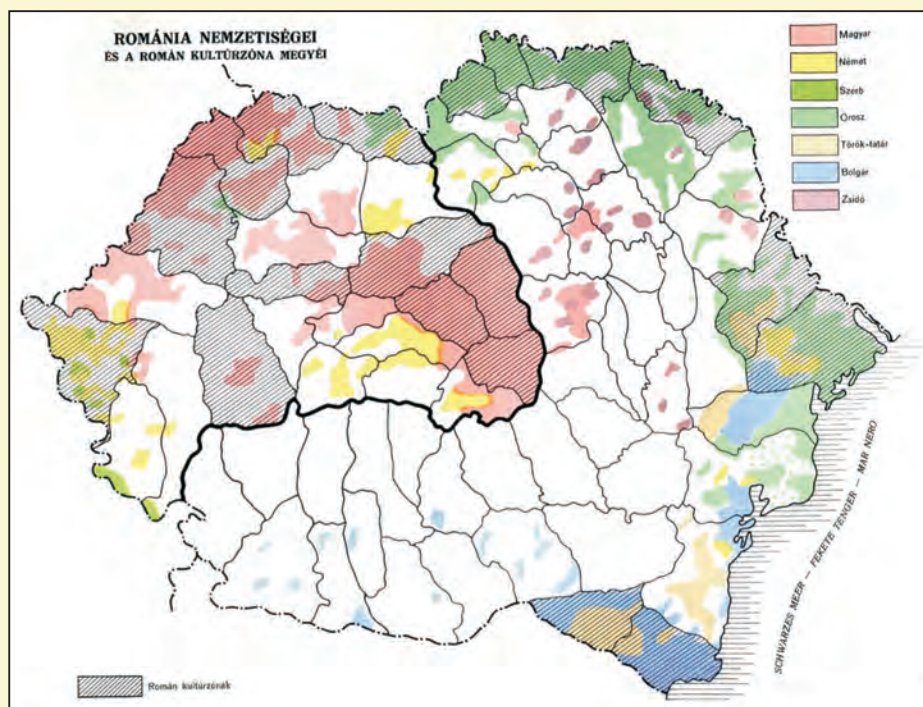
1918 őszén Csík vármegye közgyűlése megyei főügyésszé nevezte ki, tisztességét azonban 1920-ban elveszítette. A sorozatos román jogsértések nyomán egyre aktívabban kezdett politizálni, részt vállalt a Magyar Szövetség létrehozásában, majd ennek ellehetetlenülését követően az Országos Magyar Párt Csík megyei tagozatában tevékenykedett (1928-tól a tagozat elnökeként). Több beadványt, tiltakozást, panaszlevelet juttatott el Genfben a Népszövetséghez vagy Bukarestbe a román kormányhoz, és számos tanulmányt szerkesztett egymaga vagy társszerzőként, melyekben az 1923-ban kisajátított Csíki Magánjavak múltját és helyzetét ismertette, illetve a Magánjavak jogtalan elkobzására hívta fel a nemzetközi közvélemény figyelmét. Az Angelescu-féle román oktatási törvény (1924) által szétzilált magyar iskolarendszer és anyanyelvű oktatás érdekében, a kultúrzonek által teremtett diszkrimináció, valamint a román tankönyvek magyarokat sértő megfogalmazásai ellen több, a Népszövetséghez intézett, alaposan dokumentált beadványban emelte fel szavát (1930–1931) – ezek megszövegezésében szerzőtársa Balogh Artúr szenátor, az Országos Magyar Párt elnöki tanácsának tagja volt.

Írásai közül az alábbiakban az 1924. évi tanügyi törvény által intézményesi-

tett kultúrzonáról³ és annak negatív hatásairól írt, és „A Nemzetek Szövetsége magas Tanácsának” Genfben felterjesztett pótbeadványából válogatok szemelvényeket.⁴

„A kultúrzonek hatásai az állami oktatásnál. Az 1919. évi dec. 9-i párizsi egyezmény 10. cikke értelmében Románia kötelezettséget vállalt, hogy az állami elemi iskolákban anyanyelvükön nyernek oktatást a kisebbségekhez tartozó román állampolgárok gyermekei ott, hol a kisebbségek jelentékeny arányban laknak. E cikk szerint a román kormány ezekben az állami elemi iskolákban kötelezővé teheti a román nyelvnek, mint tantárgynak tanítását is. Ugyanezen egyezmény 11. cikke ezenfelül autonóm jogot biztosít tanügyi téren a székelyeknek, kik kompakt egységben laknak Erdély keleti határán. Magától érthetődő, hogy ez az autonómia még inkább magába foglalja azt a kötelezettséget, hogy az állam anyanyelven való tanítást vezessen be az állami iskolákba.

Az 1924. évi állami elemi iskolai törvény 7. cikke szerint azonban »az állami iskolákban a tanítás román nyelven történik«. Ugyanezen cikk megígérte, hogy »a nem román lakosságú községekben a közoktatásügyi minisztérium az illető lakosság anyanyelvének megfelelő tannyelvű iskolákat fog létesíteni, azon

arányban, mint a román községekben is. Ezen iskolákban azonban kötelező lesz a román nyelv tanítása a szabályzat által megállapított óraszámban».

A törvénynek azonban a kisebbség anyanyelvén való tanítást biztosító ezen rendelkezése egyáltalában végre nem hajtatott. Romániában **egyetlen** [P. G. kiemelés] állami elemi iskola nincsen, melyben a román nyelven kívül a többi összes tárgyakat a magyar kisebbség nyelvében tanítanak. Ezt igazolja az is, hogy még a kisebbségi egyházak által saját költségükön fenntartott és magán iskolákká lefokozott ősi iskolákban is az 1925. évi magánoktatási törvény 41. cikke értelmében sem lehet kizárólag az anyanyelven tanítani. Ezen cikk szerint: »Bármilyen legyen is a választott tanterv, annak magában kell foglalnia az állam nyelvének, a románok történelmének, Románia földrajzának és az alkotmánytanak, a végrehajtási utasításban megállapítandó óraszámában.« Ugyanezen törvény 39. cikke szerint »az összes, bármilyen fokú és kategóriájú magániskolákban a III. elemi osztálytól kezdve román nyelven tanítandók« a felsorolt tárgyak. Nyilvánvaló, hogy az állami elemi iskolákban sem lehet ezen tárgyakat kisebbségi nyelven tanítani, vagyis ilyen kizárólagos kisebbségi tannyelvű állami elemi iskola nem létezhetik...

Az említett román kimutatás [C. Martinovici – N. Istrati: *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*. Cluj, 1921. – B. Z.] szerint Ciuc megye, a legutolsó közigazgatási beosztást véve figyelembe, 132.196 főnyi összlakossággal bír, melyből román 22.418 (17%), magyar 106.640 (81,2%). A román lakosságból 9.361 (47,7%) öt községben lakik, 13.057 román lakos pedig a megye többi 52 községében oszlik meg. A megyének 48 községében vannak állami elemi iskolák, melyek kivétel nél-

kül kizárólag román tanításvizsgálók, az elemi iskolák összes osztályaiban. Olyan községekben, hol a lakosság a román statisztika szerint is 80–99%-ban magyar, anyanyelvén kívül más nyelvet nem beszél, az első elemi osztályos gyermek csak román nyelvű oktatásban részesül, a magyar nyelv még csak mint tantárgy sem szerepel és a gyermekek még írni-olvasni sem tanulnak anyanyelvükön. A Nemzetek Szövetségének magas Tanácsát tisztelettel kérjük, méltóztassék e tények valóságáról meggyőződést szerezni.

Ciuc megyében cca. 200 állami elemi iskolai tanító van. Ezek közül román származású 96, és ezek túlnyomó része a Regat-ból nevezetett ki a kultúrzonára vonatkozó 1924. évi törvény 159. cikkének rendelkezései szerint, kik a magyar nyelvet nem beszélék, nem véve számításba azt, hogy a többi román tanítók között is vannak ilyenek. ... 1. Miercurea Ciuc a megye székhelye, lakossága 1920. évben 268 román, 1.957 magyar, állami elemi iskolánál van 5 tanerő, és ebből 4 a Regat-ból nevezetett ki. 2. Sânmartin község lakossága 288 román, 907 magyar, és az állami iskolánál lévő összesen 2 tanerő a Regat-ból jött. 3. Gheorgheni város lakossága 466 román, 7.994 magyar, és az ott lévő állami iskolánál alkalmazott összesen 7 tanerő közül 6 a Regat-ból nevezetett ki, és ezek a tanítók nem ismerik a kisebbség nyelvét. 4. Ciumani községben 123 román és 3.690 magyar lakos van, ugyanott az állami iskola összesen 2 tanítója magyarul nem tudó román a Regat-ból. (Ineu községben 1924–28 években az állami iskolánál alkalmazott Theodor Jonescu, ki a Regat-ból jött, és aki egy árva szót nem tudott magyarul, a színmagyar község lakossága folytonos kérésére eltávozott, ennek fejében azonban a közös birtokosságtól (Composesorat) 3.000 Lei jutalmat kért és kapott. Az erről szóló „okmány”, mely Jonescu aláírásával el van látva, azt is kiköti,

hogy elhurcolkodásának költségeit a közös birtokosság fedezze, sőt az eltávozás örömeire és Jonescu tiszteletére rendezendő bankett kiadásait is ugyanaz hordozza. A kiadások a közös birtokosság 1928. évi pénztári naplójában 175. tétel alatt fordul elő.)

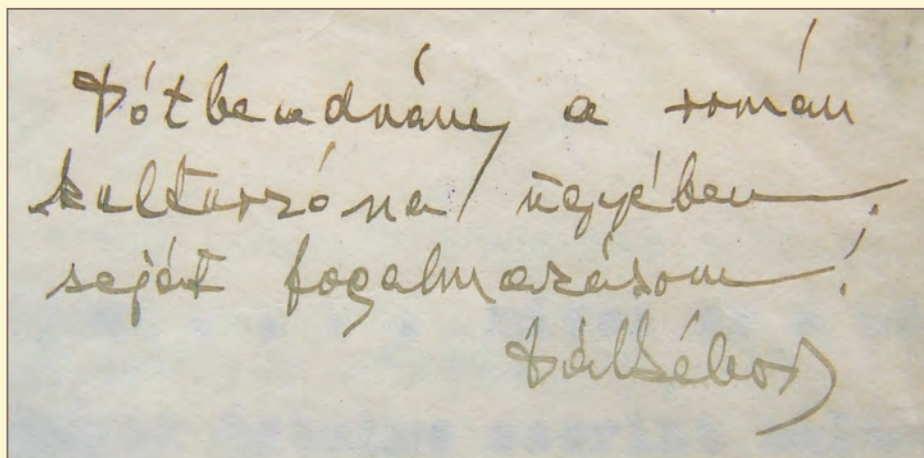
Ciuc megye közigazgatási tanácsa mutatott reá 1928. évben a közoktatási ministeriumhoz intézett feliratában a következőkre: »A kormány megszüntette a magyar tanítási nyelvet a megye területén az összes állami elemi iskolákban és bevezette a kizárólagos román tannyelvet. A tanítók nagy része csak románul tud, nem ismeri a gyermekek nyelvét, úgy hogy a tanító nem tudja magát megértetni a tanulókkal s a gyermekek nem értik meg, hogy a tanító mit beszél. Ezért a harmadik tanévben sem tudnak a gyermekek sem írni, sem olvasni.« Ezt a feliratot a szenátusban 1928. április 3-án Gyárfás Elemér magyar szenátor Anghelescu minister elé tárta, de semmi eredménye nem lett.”

Pál Gábor az Erdélyi Római Katolikus Státus vezetőségi tagjaként több írásban tiltakozott a kisajátított státusvagyron és az erdélyi magyar katolikusokra nézve káros, Szentszékkal kötött konkordátum miatt is. Petícióval fordult a Népszövetséghez a békásiak által bitorolt karcfalvi, csíkjenőfalvi és gyergyószentmiklósi közbirtokossági legelők ügyében is.

1928-ban egyike volt a mandátumot szerzett hat erdélyi magyar szenátornak, rajtuk kívül még tizenhat magyar képviselő jutott be a bukaresti parlamentbe. 1931-től az Országos Magyar Párt parlamenti képviselőjeként politizált, olyan körülmények között, amikor azt a magyar közösség⁵ és a román közvélemény részéről is egyre több kritika érte. A 30-as évek végén Pál Gábor visszavonult a közéletből, és csak 1940-ben, a második bécsi döntést követően kapcsolódott be újból, de már magyar országgyűlési képviselőként.

Budapest megbízásából a Csíki Magánjavak kormány megbízottja lett, de miután Hóman Bálint vallás- és közművelődésügyi miniszter – aki a Magánjavak főfelügyeleti jogát képviselte – nem mutatkozott nyitottnak a Magánjavak újjászervezése ügyében előadott történeti érveire, 1941. november végén Pál Gábor lemondott tisztségéről és újból visszavonult a közéletből. 1944-ben részt vett a szovjet hadsereg elleni gyi-

Pál Gábor széljegyzete a kultúrzoná ügyében a Népszövetséghez írt pótbeadványon

mesi harcokban, hadifogságba esett, ahonnan 1945 szeptemberében tért haza Csíksomlyóra. 1912–1913-ban építettett csíkszeredai házát sosem kaphatta vissza, így haláláig a somlyói szülői házban élt, a kegytemplom közvetlen közelében. Hátralévő éveiben a 48-as forradalom és szabadságharc, valamint az első világháború történetéhez olvasott, készített jegyzeteket, illetve megírta visszaemlékezéseit és szülei életrajzát. A súlyos beteg Pál Gábort, vélhetően a két háború közötti érdekképviseleti szerepvállalása miatt, rendszeresen zaklatták az állambiztonságiak. 1968. október 21-én, testben és lélekben megtörve hunyt el. Irathagyatékát vélhetően a Securitate foglalta le, legalábbis az 1,5 folyóméter terjedelmű iratanyagból 0,25 folyóméternyit (153 iratot, melyek évköre 1918–1942) az Állami Levéltár csíkszeredai kirendeltsége a Belügyminisztérium Hargita megyei Felügyelőségétől vette át 1976-ban.

A levéltár akkori munkatársai **Dr. Pál Gábor iratait** három állagba rendezték:

1. Politikai-jogvédő tevékenységéből származó iratok; 2. Alkotótevékenysége eredményeként keletkezett iratok; 3. Vegyes iratok, sajtóanyag.

Az első iratcsoportban – lévén, hogy számos, a genfi Népszövetséghez benyújtandó memorandum, panaszbeadvány, háttér tanulmány munkapéldánya is közöttük szerepel – több francia nyelvű nyomtatványt is találunk. Mindenképpen figyelmet érdemelnek a következő iratok: *A Csíkszeredai volt székely-határőrezredek alkottott községek székely lakosságának tulajdonát képező „Ruházati-Alap”-hoz, röviden Magánjavakhoz jogosult csíki székely családok panasza* (1. iratcsomó); Pál Gábor és Balogh Artúr által szerkesztett, a román állam oktatáspolitikája tárgyában a Népszövetséghez benyújtott panaszbeadványok munkapéldányai, fogalmazványok, feljegyzések, kormányreagálások (2a-c.);⁶ Dr. Pál Gábor országgyűlési képviselőnek, mint a Csíki Magánjavak ideiglenes kezelésével megbízott kiküldöttnek, a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi miniszterhez írott előterjesztése, a Magánjavak képviseleti szerveinek visszaállítására és a vagyoni viszonyok rendezése tárgyában (6.).

A második, nagyobb egységet az életrajzok, visszaemlékezések, olvasmányjegyzetek alkotják. Ezek között találjuk Pál Gábor torzóban lévő önéletrajzát, amelyben az 1888–1914 közötti eseményeket eleveníti fel (11., 8.), illetve a szülei és a nagypapja, Fodor Ignác szá-

Emléktábla az egykor Pál Gábor által építtetett ház falán (Magyarország csíkszeredai Főkonzulátusa)

zados (1826–1889) életrajzait (7., 9–10.). 1945 utáni csíksomlyói visszavonultságában komolyan foglalkozott a magyar 1848-as eseményekkel és az első világháború történéseivel, és a két témakörben számos jegyzetet készített (12–18.).

Pál Gábor iratanyagának harmadik, legterjedelmesebb részét az újságok, hetik- és havilapok, erdélyi és magyarországi közéleti folyóiratok teszik ki. Megtaláljuk ezek között a *Csíkszereda, Székelység, Csíki Lapok, Csíki Hírlap, Csíkvármegye, Gyergyó, Székely Szó, Székelyföld, Ellenzék, Keleti Újság, Erdély, Budapesti Napló, Budapesti Hírlap, Az Est, Esti Kurír, Népszava* stb. néhány számát, anélkül azonban, hogy bármelyikből komolyabb gyűjteményről beszélhetnénk. Ezen iratcsoport legértékesebb részét azok a térképek jelentik, amelyek a 20. század eleji Csíkszeredát ábrázolják (19–21.).⁷ Ugyanezen fondrészbe került néhány színdarab szövegválogása is (78–83.), amelyek id. Pál Gábor hagyatékából származhatnak, és vélhetően a katolikus gimnáziumban kerültek színpadra a századforduló éveiben.

F 12 Dr. Pál Gábor iratai (évkör: 1870–1961; mennyiség: 84 levéltári egység, 1,50 fm.; leltárszám: 198; magyar, francia és román nyelvű iratok)

Bicsok Zoltán

1. Oláh-Gál Elvira: Pál Gábor élete és munkássága (I. rész). In: *Székelyföld*, XV. évf. (2011) 1. sz. 95–101.

2.***: *Erdély*. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Budapest, 1940. (<http://mek.niif.hu/04700/04729/html/33.html>)

3. Az 1924/176. számú tanügyi törvény 159. cikkelye így szól: „Az elemi oktatás tanügyi káderei, akik nem az alábbi megyékből származnak, és akik az alábbi megyékben fognak dolgozni: Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Udvarhely, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Hunyad, Vișnița, Văscăuți, Coțmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, Durustor és Caliacra, és elkötelezik magukat, hogy legalább négy évig e megyék iskoláiban tanítsanak, 50%-os béremelésben részesülnek mindaddig, amíg ez iskolákban szolgálnak; [a korpótlékot illetően] magasabb fokozatba 4 évenként léphetnek, és a 118, 119 és 120-as cikkeknél szabályozott előléptetési időhatárt egy évvel fogják csökkenteni. E tanítók, ha házások, háromszoros havi fizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban, ha nem, akkor kétszeres havi fizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban fognak részesülni. Azoknak a tanítóknak, akik elkötelezik magukat, hogy véglegesen a fenti helységeket telepednek le, a fokozatok elérésének a határidejét 3 évenként fogják számolni és részesülni fognak egy 10 hektáros földjuttalékban is. ... Az összes fenti rendelkezés csak 10 évig érvényes az alábbi törvény hatályba lépésének pillanatától. A határidő letelte után a fent említett tanítóokra az alábbi törvény általános rendelkezései érvényesek.” – közli Tóth Szilárd: A „kultúrzóna” – szükség vagy politikai cél? In: *Acta Siculica*, Sepsiszentgyörgy, 2009. 525–526.

4. CsLvt, F 12 Dr. Pál Gábor iratai, 2c. iratcsomó, 17–21. lap.

5. Kós Károly például a párt 1930. évi szatmári országos nagygyűlését követően azt írta a kolozsvári *Ellenzék* vezércikkében: „Hulla, melyhez hozzájárni sem érdemes.” – idézi Oláh-Gál Elvira: Pál Gábor élete és munkássága (II. rész). In: *Székelyföld*, XV. évf. (2011) 2. sz. 119.

6. Az iratcsomó „c” melléklete azon személyek és intézmények jegyzékét tartalmazza, akik/amelyek a Csíki Magánjavak 1923-ban, a bukaresti Agrárbi-zottság (Comitet Agrar) által kisajátított ingatlan vagyonaiból részesültek. Ugyanitt találunk egy, a Magánjavak erdőbirtokainak 1941. évi állapotát ábrázoló térképet is.

7. Csíkszereda rendezett tanácsú város térképe, 1900 (5 szelvény) – készítette: Szotter László mérnök (19.). Csíkszereda város Fő utcai része, 1904 (20.), Csíkszereda rendezett tanácsú város átnevezési térképe, [1910 körül] – készítette: Kőszeghy László mérnök (21.).